

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1. ΠΟΤΕ ΑΚΡΙΒΩΣ ΙΔΡΥΘΗΚΕ Η ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Πολλά είναι ακόμη τα σκοτεινά σημεία της ιστορίας της Φιλικής 'Εταιρείας, ιδίως στις αρχές της. Αίτια είναι όχι μόνον ή μυστική υπόστασή της, ή έξαφάνιση των περισσότερων εγγράφων από τους ίδιους τους εταίρους μετά την έκρηξη της 'Επανάστασης του 1821 και ή άκριτη παραδοχή πολλών ανεύθυνων διαδόσεων και θρύλων, έπως λέγει ο Φιλήμων¹, αλλά και οι ανακριβείς σε όρισμένα σημεία πληροφορίες του φιλικού Παναγ. 'Αναγνωστοπούλου, που χρησιμοποιήθηκαν από τον ίδιο τον Φιλήμονα, καθώς και ή μη συστηματική έκμετάλλευση των στοιχείων που ήλθαν ως σήμερα στο φώς. "Ένα από τα προβλήματα αυτά είναι και ο προσδιορισμός του πότε ακριβώς ιδρύθηκε ή Φιλική 'Εταιρεία. Οι ιστορικοί ή ιστοριογράφοι αναφέρουν άόριστα μόνο το χρόνο της 'Εδρυσης, δηλαδή το 1814, ή πιο συγκεκριμένα το καλοκαίρι του 1814. Με τή μελέτη μου αυτή θέω προσπαθήσω να προσδιορίσω ακριβέστερα τή χρονολογία όρίζοντας τήν ήμερομηνία του γεγονότος εκείνου.

Η 'Εδρυση μυστικών έταιρειών ήταν γενικό φαινόμενο στην Εύρώπη κατά τις αρχές του 19ου αιώνα, πρό πάντων μετά το συνέδριο της Βιέννης (1815) και τήν έφαρμογή της αντιδραστικής πολιτικής της 'Ιερής Συμμαχίας. Οι έταιρείες αυτές ήταν το μόνο καταφύγιο των όπαδών των φιλελεύθερων ιδεών, που συνεχώς ένοχλοούνταν και καταδιώκονταν από τήν άστυνομία. Πολλές μάλιστα άπ' αυτές γεννήθηκαν μέσα στους κόλπους του μασονισμού, που ήταν άνεκτός και μάλιστα πολύ διαδεδο-

¹ Βλ. 'Ιωάν. Φιλήμονος, Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής 'Εταιρείας, Ναύπλιον 1834, σελ. α' - ζ'. έπου σύντομη πληροφοριακή και κριτική έπισκόπηση των μέχρι τότε πηγών της ιστορίας της 'Εταιρείας. Πρβλ. και 'Ιωάν. Φιλήμονος, Δοκίμιον περί της 'Ελληνικής 'Επανάστασεως, 'Αθήναι 1839, τ. 1, σελ. ις' - ιθ', 126-127, 129-130.

μένος στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις κατά τον 18ο αιώνα. Οί φιλελεύθεροι λοιπόν και οί επαναστάτες βρήκαν θιαυμάσιο άτυλο στις στοές του μασονισμού¹.

Έτσι και ο Έμμ. Ξάνθος «ών φιλελευθέρων ιδεών και πνεών πάντοτε μίσος κατά τής τουρκικής τυραννίας», όπως λέγει ο Ίδιος στά απομνημονεύματά του, μυήθηκε στη Λευκάδα κατά τά μέσα του 1813 από τόν φίλο του Παναγιωτάκη Καρχιάννη στό μασονισμό. Είναι πολύ πιθανόν ότι επηρεασμένος από τόν φιλελεύθερο περιβάλλον και από τή γοητεία τής μυστικής οργάνωσης συνέλαθε τήν ιδέα, όπως γράφει, ν' απελευθερώση τήν πατρίδα του με τή δύναμη μιας έταιρείας κατά τόν πρότυπο τής μασονικής. Στις αρχές Νοεμβρίου γύρισε στην Όδησσό, όπου είχε εγκατασταθή από τόν 1810, και εκεί συνδέθηκε στενά με δύο φιλελευθέρους νέους, τόν Νικόλαο Σκουφά και τόν Άθανάσιο Τσακάλωφ².

Μετά τήν απομόνωση του Ναπολέοντα στην Έλβα, δηλαδή μετά τόν Άπρίλιο του 1814³, όποτε ή γνώη του φιλελευθερισμού φαινόταν ότι έσβηγε στην Εύρώπη, συχνά θέμα των τριών φίλων ήταν ή τύχη τής σκλαδωμένης πατρίδας. Σ' αυτές τές συνομιλίες είχαν τήν ευκαιρία ν' ανταλλάξουν σκέψεις και ιδέες για τήν απελευθέρωσή της. Άν ο Ξάνθος έριξε πρώτος τήν ιδέα τής Έταιρείας, όπως ισχυρίζεται ο Ίδιος⁴, ή ο Σκουφάς, όπως έγραψε ο Φιλήμων⁵ βασιζόμενος στις υποπτες πληροφορίες του Άναγνωστοπούλου, που είχε προσωπικά με τόν Ξάνθο⁶, είναι κάτι που ίσως ποτέ δέ θά εξιχνιαστή. Τό μέγιστο είναι:

¹ Βλ. G. Weill, L'éveil des nationalités et le mouvement libéral (1814-1848), Paris 1930, σελ. 24-25.

² Έμμ. Ξάνθος, Άπομνημονεύματα περί τής Φιλικής Έταιρείας, Άθήναι 1845, σελ. 2.

³ Ο Ξάνθος στό σημείο αυτό έχει μία άνακρίβεια: «... ταλανίζοντες (οί τρεις φίλοι), γράφει, τήν σκληράν τύχην του έθνους έμέμφοντο τήν άδιαφορίαν. ήν οι βασιλεις εις τήν έν Βιέννη σύνοδον, μετά τήν αιώνιον και άποδομητήν εις τήν νήσον Έλβαν του Ναπολέοντος, έδειξαν δι' αυτό... τότε ο Ξάνθος έλαβε άφαιρήν νά προτείνη εις τούς βηθέντας φίλους του, τήν ήν συνέλαθε ιδέα» (Ξάνθος, Άπομν. σελ. 23). Η άνακρίβεια όφείλεται στην έξασθένηση τής μνήμης του και δέν πρέπει νά μάς κάνει επιφυλακτικούς ως προς τήν άποδοχή τής πληροφορίας του. Ο Ξάνθος είχε υπ' έψη του άσφαλώς νά εκθέση, πώς μετά τήν απομάκρυνση του Ναπολέοντα στην Έλβα άρχισαν οί σιγνές σινοσκέψεις των φίλων για τήν απελευθέρωση τής πατρίδας τους. Αυτό ήταν τόν σπουδαίο που είχε χαρακτή άνεξάλειπτα στην μνήμη του.

⁴ Ξάνθος, Άπομν. σελ. 3.

⁵ Φιλήμωνος, Φιλ. Έταιρεία σελ. 132-133. Πρβλ. και Τάκη Χ. Κανδηλώρου, Η Φιλική Έταιρεία, 1811-1821, Άθήναι 1926, σελ. 27, 200.

⁶ Για τήν έχθρότητα Ξάνθου—Άναγνωστοπούλου βλ. Κανδηλώρου, Φιλ. Έταιρεία σελ. 3 κέ.

ὅτι καὶ οἱ τρεῖς φίλοι, φλογισμένοι ἀπὸ τὰ ἴδια πατριωτικὰ αἰσθήματα, ἔμειναν σύμφωνοι καὶ ἄρχισαν τὶς συζητήσεις γιὰ τὴ μορφή καὶ τὴν ὀργάνωση τῆς ἑταιρείας ποῦ θ' ἀναλάμβανε τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Γένους. Ἔτσι ἐργάστηκαν τέσσερις περίπου μῆνες, δηλαδὴ μερικὲς ἡμέρες ἡμέρες τοῦ Μαΐου, τὸν Ἰούνιο, Ἰούλιο, Αὐγουστο καὶ μερικὲς ἡμέρες τοῦ Σεπτεμβρίου. «Περὶ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὅπως γράφει ὁ Ξάνθος, κατεπίγουσαι ὑποθέσεις ἠνάγκασαν τὸν μὲν Σκουφᾶν καὶ Τσακάλωφ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Μόσχαν, ὅπου αὐτοὶ ἐτελειοποιήσαν τὸν κανονισμόν αὐτῆς, τὸν ὅποιον Ἑταιρείαν τῶν Φιλικῶν ὠνόμασαν, τὸν δὲ Ξάνθον, περὶ τὸν Δεκέμβριον ὁμοίως, νὰ ἀπέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν»¹. Ἀπὸ τὰ παραπάνω φαίνεται ὅτι οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν ἐκπόνηση τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς μυστικῆς ἑταιρείας εἶχαν προχωρήσει πολὺ, ὅταν ὁ Σκουφᾶς καὶ ὁ Τσακάλωφ ἔφυγαν γιὰ τὴ Μόσχαν.

Ὁ ἱστορικὸς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας Τάκης Χ. Κανδηλώρος, ἐπιφυλακτικὸς ἀπέναντι τῶν πληροφοριῶν τοῦ Ξάνθου, τὸν ὅποιον θεωρεῖ «φίλαυτον», ἔχει τὴ γνώμη ὅτι «κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1814 οἱ τρεῖς φίλοι περιωρίσθησαν ἐν Ὀδησσῷ εἰς ἀπλᾶς σκέψεις, συνεισέφερε δὲ ὁ μὲν Ξάνθος τὰς γνώσεις του περὶ τῆς κατηγήσεως καὶ τῶν βαθμῶν τῶν τεκτόνων, ὁ Τσακάλωφ τὸν ὀργανισμόν τοῦ ἐν Παρισίοις «Ἑλληνογλώσσου ξενοδοχείου» μὲ τοὺς δακτυλίους καὶ τὰ συμβολικὰ γράμματα καὶ ὁ Σκουφᾶς τὸν φύσει τετράγωνον καὶ ὀργανωτικὸν νοῦν του, εἰς ὃν ἐχωνεύετο πᾶσα σκέψις»². Νομίζω ὅμως ὅτι ὁ Ξάνθος λέγει τὴν ἀλήθεια: ὅτι οἱ τρεῖς φίλοι προχώρησαν πρὸ πέρα ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴ σκέψεων. Συγκεκριμένα μάλιστα ἀναφέρει ὅτι ὠνόμασαν Ἀρχὴ τὴν ἀνώτατη, ἀλλ' ἀνύπαρκτη ἀκόμη ἐξουσία τῆς Ἑταιρείας· ὅτι οἱ ἴδιοι παρουσιάζονταν ὡς ἐκτελεστικὰ ὀργανά τῆς· ὅτι, γιὰ νὰ προφυλαχτοῦν ἀπὸ κινδύνους, συμφώνησαν νὰ υπογράφουν τὶς ἐπιστολὰς τοὺς μὲ ὀρισμένα γράμματα τοῦ ἀλφάβητου· ὅτι «ἐσχεδιάσαν» τὸν τρόπο τῆς κατηγήσεως τῶν μελῶν· καὶ ὅτι καθόρισαν τοὺς τέσσερις ἀρχικοὺς βαθμοὺς τῶν³. Ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Ξάνθου ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ ὀργανισμοῦ, φαίνεται· καὶ ἀπὸ ὅσα ἔμμεσα καὶ ἀόριστα γράφει στὸ «Δοκίμιον περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας» ὁ Φιλήμων, ὁ ὅποιος στὸ ἔργο του αὐτὸ παρασυρόμενος ἀπὸ ἀνακρίβεις καὶ ἔμπαθεῖς πληροφορίες τοῦ Ἀναγνωστοπούλου ἀδικεῖ τὸν Ξάνθον: «Οἱ αὐτουργοί του (τοῦ Συστήματος) ἔδαν εἰσθησαν κανόννας πολλοὺς ἀπὸ τὴν Ἑται-

¹ Ξάνθου, Ἀπομν. σελ. 4. ² Κανδηλώρου, Φιλ. Ἑταιρεία σελ. 28.

³ Βλ. Ξάνθου, Ἀπομν. σελ. 4 - 6.

ρείαν τῶν Μασόνων καὶ τοὺς ἐφήρμοσαν ἐπιτηδεῖως εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὰ πάθη τοῦ ἔθνους»¹. Ποιῶς ἄλλος ἕμως ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς, ἐκτός ἀπὸ τὸν Ξάνθου, ἀναφέρεται ὅτι ἦταν μασόνος; Ἦτσι μέσα ἀπὸ τὴν παραπάνω πληροφορία ὁ Ἰ. Ἀναγνωστοπούλου ἀκούσια ἄφηγε νὰ διαφανῇ ἡ συμβολὴ τοῦ Ξάνθου, τὸν ὅποιο γιὰ λόγους ἀντιζηλίας ὄχι μόνο δὲν ἀναγνώριζε ὡς ἕνα ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀρχηγούς, ἀλλὰ συσκοτίζοντας τὰ πράγματα τὸν ὑποκαθιστοῦσε².

Ἔστω καὶ κάπως ἀργὰ ὁ Φιλῆμων στὸ «Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», ἐπανορθώνοντας τὴν ἀδικία, τοποθετεῖ τὸν Ξάνθου ἀνάμεσα στοὺς τρεῖς πρώτους ἀρχηγούς καὶ δίνει δευτερεύουσα θέσι, στὸν Ἰ. Ἀναγνωστοπούλου³, ποὺ μόλις στὰ 1816 εἶχε μυηθῆ στὴν Ἑταιρεία⁴. Ἐπομένως ὡς φανταστικά καὶ ἀναξιόπιστα πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἔσα ὁ Φιλῆμων εἶχε γράψει στὸ «Δοκίμιον περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας» σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Ἰ. Ἀναγνωστοπούλου γιὰ τὴ συνεργασία Σκουφᾶ, Τσακάλωφ καὶ Ἰ. Ἀναγνωστοπούλου καὶ τὸ ἔργο τους γιὰ τὴν ὀργάνωσι τῆς Ἑταιρείας: «Οἱ δύο οὗτοι (Σκουφᾶς καὶ Ἰ. Ἀναγνωστοπούλος) σχεδιάζουσι εἰς τὴν φαντασίαν των τὸ πέρας τοῦ μεγάλου ἔργου... Ἡ τοιαύτη κατάστασις τῶν πραγμάτων διήρκεσεν (ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1813) ὡς τὰ μέσα τοῦ 1814. Γίνονται τότε αἱ ἐπαναλήψεις περὶ ἐνὸς Ἑταιρικοῦ Δεσμοῦ. Ὁ Σκουφᾶς παρουσιάζει καὶ πάλιν τοὺς προτέρους στοχασμούς του, πλέον συνηρησμένους. (Εἰς τὴν ἔκθεσιν τούτων ἐνησχολήθη πολὺ καὶ ὁ Τσακάλωφ). Ἀπὸ τούτους ἐσχεδιάσθησαν βᾶσεις τινὲς τοῦ Συστήματος: δηλαδὴ ὁ βαθμὸς τῶν Βλάμηδων, ἐκεῖνος τῶν Συστημένων καὶ ἱκανὸν μέρος τοῦ Μεγάλου Ὄρκου καὶ τῆς Διδασκαλίας. Τοιοῦτρόπως διαδέχονται τοὺς μέχρι τοῦδε στοχασμούς ἐνέργειαι ἐσκεμμένα»⁵. Ἐπομένως δὲν εἶναι ἀλήθεια, ἕπως ὑποστηρίζει ὁ Κανδηλώρος βασιζόμενος στὸ «Δοκίμιον περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας» τοῦ Φιλῆμονος καὶ ἐπομένως ἔμμεσα στὴν πληροφορία τοῦ Ἰ. Ἀναγνωστοπούλου, ὅτι ὁ Σκουφᾶς μὲ τὸν Τσακάλωφ συνέταξαν στὴ Μόσχα τὴν κατήχησι τῶν μελῶν καὶ ὄρισαν τοὺς τέσσερις πρώτους βαθμούς των⁶.

Ἦστερ' ἀπὸ ἕνα ἀνέπτυξα παραπάνω, νομίζω ὅτι ἔχει ἀποδειχτῆ ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐργασίας γιὰ τὴν ἐκπόνησι τοῦ ὀργανισμοῦ

¹ Φιλῆμονος, Φιλ. Ἑταιρεία σελ. 112.

² Αὐτόθι σ. 132-133.

³ Φιλῆμονος, Ἑλλήν. Ἐπαναστάσις 1 σελ. 31.

⁴ Ξάνθου, Ἀπομν. σελ. 5. Πρὸς καὶ κατάλογο Φιλικῶν στοῦ Φιλῆμονος, Ἑλλήν. Ἐπαναστάσις 1 σελ. 387, ὅπου ἀναγράφεται ὅτι ὁ Ἰ. Ἀναγνωστοπούλος μυήθηκε στὰ 1817.

⁵ Φιλῆμονος, Φιλ. Ἑταιρεία σελ. 133.

⁶ Κανδηλώρου, Φιλ. Ἑταιρεία σελ. 28.

τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας εἶχε συντελεσθῆ ἀπὸ τὸν Εἰάνθου, Σκουφά καὶ Τσακάλωφ ὡς τὴν ἡμέρα τοῦ χωρισμοῦ τους, «περὶ τὸν Σεπτέμβριον» τοῦ 1814.

Ὡς πότε ἐργάστηκαν ὁ Σκουφάς καὶ ὁ Τσακάλωφ μετὰ τὴν ἀφιξή τους εἰς τὴν Μόσχα γιὰ τὴν ἐλοκλήρωσιν τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ποιῆς «τελειοποιήσεις» ἔφεραν σ' αὐτόν; Ὁ Εἰάνθου γράφει ὅτι οἱ δύο φίλοι κατὰ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου ἀποφάσισαν νὰ κατηγγήσουν μερικὸς ἀπὸ τοὺς «φιλογενεστέρους» ὁμογενεῖς καὶ ὅτι πρῶτος ἦταν ὁ Πελοποννήσιος Γεώργιος Σέκερης¹. Ὁ τελευταῖος ὁμῶς μᾶς ἄφησε κατάλογο τῶν μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι μὴ ἦτοκε στὶς 13 Δεκεμβρίου 1814 (π.ή.) ἀπὸ τὸν Νικ. Σκουφά². Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ ὀργανισμὸς τῆς εἶχε ἐλοκληρωθῆ ὡς τὰ τέλη Νοεμβρίου 1814 καὶ ὅτι ἀπὸ τότε οἱ δύο φίλοι ἄρχισαν νὰ μυσθὺν τὰ ὑποψήφια μέλη. Ποιῆς ἦταν τῶρα οἱ «τελειοποιήσεις» τους, εἶναι πρόβλημα. Ἀσφαλῶς ὅ³ ἀναφέρονται εἰς τὴν τελικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὀργανισμοῦ, σὲ προσθήκας καὶ διορθώσεις. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Σκουφάς καὶ ὁ Τσακάλωφ ὀνόμασαν τὴ μυστικὴ ὀργάνωσιν «Ἐταιρεία τῶν Φιλικῶν».

Συνολικὰ λοιπὸν οἱ ἐργασίαι γιὰ τὴν ἐκπόνησιν τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας βᾶσταξαν ἐξῆ: ἡ ἐξήμισυ μῆνες: ἄρχισαν μετὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1814, ἐφθασαν πρὸς τὸ τέλος κατὰ τὸ Σεπτέμβριον καὶ ἐληξάν κατὰ τὰ τέλη Νοεμβρίου. Ἔχοντας αὐτὰ ὑπ' ὄψιν μας, εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία ἰδρύθηκε τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1814, ὅποτε οἱ ἐργασίαι βρῖσκονταν πρὸς τὸ τέλος καὶ οἱ τρεῖς φίλοι ἔμεναν ἀκόμη καὶ συσκέπτονταν εἰς τὴν ἴδιαν πόλιν, εἰς τὴν Ὀδησσό.

Ἡ γνώμη μου αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἓνα ἔγγραφο τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, πρὸ μαζὶ μὲ δύο ἄλλα βρέθησαν ἀπὸ τὸν Ἀγ. Σ. Διαμαντάρου τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1917 εἰς τὴ μικρὴ βιβλιοθήκην τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Σπηλιανῆς Νισύρου καὶ δημοσιεύθησαν τὸ 1926 εἰς τὸ «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος», τὸν ἴδιον ἀγλαδὴ χρόνον πρὸς δημοσίευσιν ὁ Κανδηλῶρος τὴ μονογραφίαν του γιὰ τὴ Φιλικὴ Ἐταιρεία⁴· γι' αὐτὸν ἴσως τὸ λόγον δὲν μπόρεσε νὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ. Σχετικὰ μὲ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ὁ Διαμαντάρου διαπίστωσε ὅτι ἕμοισα δὲν εἶδε εἰς τὰ βιβλία τοῦ Εἰάνθου, Φιλήμονος καὶ Σακ. Σακελλαρίου⁵, χωρὶς ὁμῶς νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ καθορίσῃ τὴ σπουδαιότητά καὶ τὴ συμβολή τους εἰς τὴν ἱστορικὴ ἔρευναν.

¹ Εἰάνθου, Ἀπομν. σ. 1.

² Βαλ. Μίξου, Οἱ Φιλικοί, Ἀθήναι 1931, σελ. 1.

³ Ἀγλ. Σ. Διαμαντάρου, Νισυρικὰ ἔγγραφα, ΜΕΕ 9 (1926) σ. 556.

⁴ Σακ. Γ. Σακελλαρίου, Φιλικὴ Ἐταιρεία, Ὀδησσός 1909.

Τὸ εἶναι ἀπὸ τὰ ἑργαζομένη κινήματα, ποῦ περιέχει λεπτομερεῖς ὁδηγίες, γιὰ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ μυηθῇ ὁ «νέος ἀδελφός», καθῶς καὶ τὸν ὄρκο τοῦ νεοφωτιστοῦ—νέα συγκεκριμένα καὶ ἀξιόπιστα στοιχεῖα γιὰ τὴ μύηση τῶν Βλάμηδων (ἀδελφοποιητῶν)— ἀρχίζει μὲ τὴς ἐξῆς λέξεις, ποῦ διαφωτίζουν ἀπόλυτα τὸ πρόβλημά μας: «Ἡ ὕψωσις τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ εἶναι ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς συστάσεως τῆς μεγάλης Ἀδελφότητος. Ἐκ τούτου ἐννοεῖ καὶ πρέπει...»¹. Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω πρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι ἡ ἐργασία τῶν τριῶν φίλων τερματίστηκε στὶς 14 Σεπτεμβρίου 1814. Ἡ πιὸ πιθανὸν στὶς παραμονὲς τῆς μεγάλης γιορτῆς, ἐπότε οἱ ἀρχηγοὶ ἀποβλέποντας στὸ συμβολικὸ χαρακτήρα τῆς, ποῦ ἐξεκινῶνιζε ταυτόχρονα καὶ τὴν ἀνάσταση τοῦ Γένους, καθόρισαν τὴν 14 Σεπτεμβρίου ὡς τὴν ἡμέρα τῆς Ἰδρυσης τῆς Ἑταιρείας. Ἰσως καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγῳ δὲν ἀναφέρει τὸ γεγονὸς ὁ Ξάνθος στ' ἀπομνημονεύματά του. Πάντως ἡ ἡμέρα αὐτὴ δὲν ἐπιβλήθηκε ὡς ἐπέτειος οὔτε ἐξάρθηκε ἰδιαίτερα. Γι' αὐτὸ γρήγορα λησμονήθηκε².

Ἡ μαρτυρία τοῦ παραπάνω ἐγγράφου μᾶς ἐπιτρέπει ἀκόμη νὰ υποθέσουμε μὲ ἀκρίβεια ὅτι ὁ Σκουφᾶς καὶ ὁ Τσακάλωφ ἔφυγαν γιὰ τὴ Μόσχα μετὰ τὴς 14 Σεπτεμβρίου 1814, καὶ γενικὰ ἐνισχύει τὴν ἀξιόπιστία τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξάνθου.

2. ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΦΙΛΙΚΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ

Ἡ οἰκογένεια Κακουλίδη, μέσῳ τοῦ φίλου κ. Μαν. Ἀνδρόνικου, εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνη νὰ θέσῃ στὴ διάθεσή μου τὸ ἀρχεῖο τοῦ προγόνου τῆς φιλικῆς Ἰωάν. Κακουλίδη³. Τὰ περισσότερα ἐγγράφα τοῦ ἀρχείου εἶναι ἐμπορικὲς ἐπιστολὲς (τοῦ οἴκου Wrighton καὶ Major τοῦ Λονδίνου, τῶν ἀδελφῶν Ράλλη κ. ἄ.), ποῦ ἐνδιαφέρουν τὴν ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἐμπορίου κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ ἰδίως ἐποχὴ. Ἀπὸ τὰ ἄλλα

¹ Διαμαντάρας, ὁ. π. σ. 556.

² Σχετικὰ μὲ τὴς γιορτῆς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας γράφει ὁ Κανδηλιώρος: «Ὁ Ξάνθος νομίζει ὅτι (ὁ Γ. Σέκερης) κατηχθήθη κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἧς ἐκτοτε ὠρίσθη καὶ ὡς ἡμέρα ἐτησίως ἑορτῆς τῆς Φιλ. Ἑταιρείας, ὡς εἰσαχθέντος δηλ. κατ' αὐτὴν τοῦ πρώτου ἐμογενοῦς. Προσθέτει: μάλιστα ὅτι ὠρίσθη καὶ δευτέρα ἡμέρα ἑορτῆς, ἡ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, λόγῳ τοῦ ὀνόματος τοῦ πρώτου κατηχθέντος. Δὲν μαρτυρεῖται ὁμοίως ἄλλοθεν, ὅτι ἐσχέσθη ποτὲ ἡ Φ. Ε. ἡμέρας πανηγυρικῶν ἑορτῶν» (Κανδηλιώρος, Φιλ. Ἑταιρεία σ. 30).

³ Πρὸς τὴν οἰκογένεια Κακουλίδη, καθὼς καὶ πρὸς τὸν κ. Μαν. Ἀνδρόνικου, ἐκφράζω τὴς θερμῆς μου εὐχαριστίας.

δημοσιεύω ή μνημονεύω μόνον εκείνα που διαφωτίζουν την εθνική δράση του Κακουλίδη, καθώς και της Φιλικής Έταιρείας.

Ο Ίωάν. Κακουλίδης αναγράφεται στον «Όνομαστικόν Κατάλογον τῶν Φιλικῶν» τοῦ Φιλήμονος με ἀξ. ἀρ. 180 καὶ με τὰ ἐξῆς στοιχεία: ὅτι ἦταν ἔμπορος ἀπὸ τῆ Σμύρνης, ὅτι μνηθῆκε στὴ Φ.Ε. τὸ 1820 στὴ Βεσσαραβία ἀπὸ τὸν Ἀριστείδη Παππᾶ καὶ ὅτι σ' αὐτὸν κατέβαλε ὡς εἰσφορά στὸ ταμεῖο τῆς Έταιρείας 550 γρ. ¹ Ἀπὸ ἕνα ὁμῶς διαβατήριό του γιὰ τὴ Σμύρνη, πὸ τὸ ἐκδίδει στίς 13 Σεπτεμβρίου 1811 ὁ πρόξενος τῆς Μ. Βρετανίας F. Charnaud, προκύπτει ὅτι καταγόταν ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο καὶ ὅτι ἦταν προστατευόμενος τῆς Μ. Βρετανίας. Εἶναι μάλιστα πολὺ πιθανὸν ὅτι ἀπὸ τότε ἐγκαταστάθηκε στὴ Σμύρνη, πὸ ὑπῆρξε γι' αὐτὸν ἡ δεύτερη πατρίδα του. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1817 τὸν βρῖσκουμε στὸ Λονδίνο γιὰ ἕνα μικρὸ διάστημα γιὰ ἔμπορικὰς δουλειὰς, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἕνα γράμμα πὸ τοῦ ἀπευθύνει ἐκεῖ ἀπὸ τὴ Ρίγα ἓ μεγαλέμπορος Ἀναστάσιος Παππουτζᾶλος ἢ Παππάζογλου, ὅπως υπογράφεται σὲ ἄλλο του γράμμα. Τὸ Μάιο τοῦ 1819 βρῖσκεται πάλι στὴν Ἀγγλία καὶ τὸν ἄλλο χρόνος οἱ δουλειὰς τὸν φέρνουν στὴ Ρωσία. Ἐκεῖ, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1820, ὑποβάλλει αἴτηση στὸν τσάρο, με τὴν ὁποία ζητεῖ νὰ ἐγγραφῆ στὴν ἐλληνικὴ κοινότητα τοῦ Νιέζιν, πὸ εἶχε, ὅπως εἶναι γνωστό, εἰδικὰ προνόμια, καὶ νὰ τοῦ δοθῆ ἡ ἄδεια νὰ κυκλοφορῆ ἐλεύθερα στίς πόλεις τῆς Ρωσίας. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μνηθῆκε στὴ Φιλικὴ Έταιρεία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ σιζόμενον (με ἡμερομηνία 29 Ἰουλίου 1820) «Ἐφοδιαστικόν», με τὸ ὄποιο καθιερώνεται «Ἱερές». Τὸ ὅτι ὁ Κακουλίδης γίνεται δεκτὸς στὴν Έταιρεία με τὸ βαθμὸ αὐτόν, δείχνει ὅτι εἶχε καλὴ μόρφωση καὶ κοινωνικὴ θέση καὶ ὅτι τὸν θεωροῦσαν ἱκανὸ νὰ προσφέρῃ πολλὰς υπηρεσίας στὸ ἔθνος ². Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «Ἐφοδιαστικόν» του, σὴζονται καὶ δυὸ ἄλλα ἔγγραφα σχετικὰ με τὴ μύησή του: τὸ ἕνα με τὸ κρυπτογραφικὸ ἀλφάβητο τῆς Έταιρείας ³ καὶ τὸ ἄλλο, διαστάσεων 0,127×0,21, με τοὺς συνθηματικὸς λόγους τῆς

¹ Φιλήμονος, Ἑλλην. Ἐπανάστασις I σ. 394. Συγκεκριμένα ὁ Κακουλίδης κατηγγῆθηκε στὴν πόλη Κιόνου τῆς Βεσσαραβίας (Σακελλαρίου, Φιλ. Έταιρεία σελ. 13). Τὸ ἀρθροῖδιο «Κακουλίδης Ἰωάννης» τῆς Μ. Ε. Ε., γραμμένο ἀπὸ τὸ δημοσιογράφου Γ. Δ. Κορομηλά, περιέχει ἀνακρίβειες καὶ σθηρίζεται, φαίνεται, στὴν προφορικὴ παράδοση τῆς οἰκογένειας.

² Βλ. Φιλήμονος, Φιλ. Έταιρεία σ. 151: «Εἰς τὸν βαθμὸν τῶν Ἱερῶν παρεδέχοντο ἀδιαφόρους καὶ οἱ μὴ προϋπάρχοντες συστημένοι. Ἐταν ἐγνωρίζετο ἀμέσως ἡ ἀπαιτουμένη ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἀξιότης». Πρὸβλ. καὶ Σάνθου, Ἀπομν. σ. 6: «...[οἱ βαθμοὶ] τῶν Ἱερῶν καὶ τῶν Ποιμένων διὰ τοὺς ἐκλεκτοτέρους καὶ πεποιθωμένους».

³ Πρὸβλ. τὸ ἀλφάβητο καὶ τοῦ Κωνδηλώρου, Φιλ. Έταιρεία σ. 98, 102.

ἀναγνώρισης τῶν «Συστημέγων» καὶ τῶν «Ἱερέων», ποῦ παρουσιάζου
 κάποιες μικρὲς διαφορὲς ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς ὡς σήμερα¹:

Σ Η Μ Ε Ι Α

ΤΩΝ ΣΥΣΤΗΜΕΝΩΝ

Δεσμὸς καὶ νίψιμον
 Ἄκοή καὶ περιέργεια
 Σιωπὴ καὶ σκέψις
 Πρόσκλησις
 Ἠιάσιμον τῶν χειρῶν
 Ἄπὸ πολὺ σ' ἐπιθυμῶ
 Καὶ ἐγὼ ὁμοίως

ΤΩΝ ΙΕΡΕΩΝ

Δύπη
 Ὑπομονή
 Πρόσκλησις
 Ἠιάσιμον τῶν χειρῶν
 Ἦσο' ἔχεις ;
 Ὅσο' ἔχεις.
 Ἦσοια ;

 Ἄλλο τί ;
 Εἶπέ μου καὶ γὰ σοὶ εἰπῶ.

¹ Ὁ Κακουλίδης, ὅστερ' ἀπὸ λίγες ἡμέρες, μωαὶ καὶ αὐτὸς στὴν Πετρούπολη τὸν φίλο του μεγαλέμπορο Ἀναστάσιο Παππουτζάλοβ, ὁ ὁποῖος καταθέτει ὡς εἰσφορά 5500 γρ., ποσὸ μεγάλο γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη². Κατόπιν ὁ Κακουλίδης φεύγει πάλι γιὰ τὸ Λονδίνο³, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἓνα συστατικὸ γράμμα ποῦ τοῦ στέλνει ὁ Παππουτζάλοβ ἀπὸ τὴ Ρίγα, κατ' ἐντολὴ ἀσφαλῶς τοῦ φίλου του καὶ ἀρχηγοῦ τῆς Ἑταιρείας Ἀλέξ. Ὑψηλάντη, μὲ ἡμερομηνία 15 Ἀυγούστου 1819. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Παππουτζάλοβ κατὰ λάθος ἔγραψε 1819 ἀντὶ 1820. Κομιστῆς τοῦ συστατικοῦ γράμματος εἶναι ὁ γιατρὸς τοῦ Ὑψηλάντη καὶ ἐπιφανῆς φιλικὸς Πέτρος Κ. Πελοῦν Ἠπίτης ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι⁴. Ὁ Ἠπίτης πηγαίνοντας γιὰ τὸ Λονδίνο περνᾷ ἀπὸ τὴ Βαρσοβία, ἔπου συναντᾷ τὸν Ἀριστείδη Παππᾶ καὶ παίρνει ἀπ' αὐτὸν ὀρισμένα ἔγγραφα, γιὰ γὰ τὰ παραδῶσθαι στὸν Κακουλίδη. Στὸ κάτω μέρος τοῦ συστατικοῦ

¹ Πρὸς Κανδηλώρον, Φιλ. Ἑταιρεία σ. 102-103.

² Βλ. Φιλήμονος, Ἑλλήν. Ἐπανάστασις 1 σ. 409.

³ Ἐπομένως ἀστυρικτὰ φαίνονται ὅσα γράφει ὁ Κορομηλάς στὴ Μ.Ε.Ε., ὅτι υποστήριξε τὰ μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ὄλικά καὶ ἠθικά «μετὰ τὸν κλονισμὸν τὸν ὁποῖον ἐπηγεγκον αἱ διάφοροι διαδόσεις διὰ τὸν φόνον τοῦ Κυριακοῦ Καμαρηνοῦ».

⁴ Βλ. Μίξο, Οἱ Φιλικοὶ σ. 13.

Λούνδοι,

Ἀγαπητέ μοι καὶ ἐν Χῶ' ἀδελφὲ Κύριε Ἰωάννη!

1.819 Ἀυγούστου 15 ῥήγα :

διὰ τὴν πρὸς σέ μου ἀγάπην καὶ εὐκρινῆ συμπάθειαν, ποσῶς τοῦ ἀντε-
νεργητικοῦ μὴν ἀμφιβάλλων, σοὶ κοινοποιῶ τὸν φίλον μου ὡς φίλτα-
τόν σου, καὶ τὸν ἴδιόν μου ὡς ὅλον σου. οὕτως αὐτὸς ὁ τὸ παρὸν ἐπι-
φέρων ἐν Ἱατροῖς Ἐπαγγέλματι ἐν Χῶ' μοι ἀγαπητὸς πειράκης
ἐπιήτης τὸν ὁποῖον, καὶ περὶ τοῦ ὁποῖου δέχθητε εὐμενεστάτως, καὶ
ἀποδείξατε τὰ πρέποντα ἀγαθὰ πρὸς τελείαν του εὐχαρίστησιν, συνιοιῶν-
τες αὐτῷ καὶ τοὺς λοιποὺς μας ὁμογενεῖς φίλους, μὴν λείπητε νὰ μὲ
βαρύνετε συχνὰ καὶ μὲ ὁμοίως μὲ τὰ παρόμοια, καὶ περὶ πλέον. οὔς
ἀσπάζομαι καὶ μένω φίλος καὶ ἐπὶ τῶν νευμάτων σας

Ἀναστάσιος Παππάζογλου.

Σᾶς εὐχομαι καλὴν υγείαν καὶ εὐτυχίαν εἰς τὰ πάντα, καὶ ἐπομένως
οὔς ἀναμένω εἰς τὸν Ὀλυμπον, ὅπου θέλει δεῖξω καὶ ἐγὼ τὴν ὑφειλυ-
μένην πρὸς ὑμᾶς φιλοφροσύνην καὶ περιποίησιν, καθὼς ἡ Πατρίς θέ-
λει, καὶ ὁ ζῆλος ἐπαγορεύει.

Ἐν Βαροσβίᾳ. τῆ 31 Ἀυγούστου, 1820

Ὁ εὐκρινὴς φίλος

Ἀριστείδης Παππᾶς

Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ εἶναι ἐνδιαφέρον: 1) γιατί μᾶς φανερώνει ὅτι: ὁ
Ἰωάν. Κακουλίδης ὑποδέχτηκε στὸ Λονδίνο τὸν Πέτρο Ἡπίτη, ποὺ
εἶχε σταλῆ στις πρωτεύουσες καὶ στις μεγάλες πόλεις τῆς Γερμανίας,
τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, γιὰ νὰ διαφωτίσει τὴν κοινὴ γνώμη
τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ προκαλέσει τὴν ἠθικὴ καὶ ὕλική συμπαράστασή
της στὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα¹ καὶ 2) γιατί μᾶς διασώζει ἕνα χρα-
κτηριστικὸ αὐτόγραφο ἐνδὸς ἄλλου ἐπίσημου προσώπου τῆς Φιλικῆς
Ἐταιρείας καὶ ἔθνομάρτυρα, τοῦ Ἀριστείδη Παππᾶ, ποὺ στάλθηκε λί-
γους μῆνες ἀργότερα ἀπὸ τὸν Ἰψηλάντη πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Σέρβων
Μίλος Ὀθρένοβιτς, γιὰ νὰ τοῦ δώσει νὰ υπογράψῃ τὸ κείμενο τῆς ἑλληνο-
σερβικῆς συμμαχίας ἐναντίον τῶν Τούρκων². Ἡ φράση «...σᾶς ἀνα-

¹ Γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Π. Ἡπίτη καὶ τίς σχέσεις του μὲ τὸν Ἰ. Ἰψη-
λάντη, βλ. Φιλήμονος, Ἑλλήν. Ἐπανάστασις 1 σ. 42. Γιὰ τὴν ἀποστολὴ του βλ.
τόμ. 2 σ. 93-96, 295-297.

² Βλ. σχετικὰ Μ. Λάσκαρι, Ἑλληνες καὶ Σέρβοι κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτι-
κούς των ἀγῶνας. 1801-1830, Ἀθήνα 1936, σ. 77-85.

μένω εἰς τὸν Ὀλυμπον, ἔπου...» ἀσφαλῶς κάνει ὑπαινιγμὸς στὴν προσεχῆ ἀπόδο τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ στὴν Ἑλλάδα καὶ στοὺς μελλοντικούς ἀγῶνες γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της.

Τὰ ἔγγραφα, ποὺ πῆρε μαζί του ὁ Ἡπίτης γιὰ νὰ τὰ παραδώσῃ στὸν Κακουλίδη, ἔχουν τὴν ἴδια ἡμερομηνία, 27 Αὐγούστου 1820, καὶ εἶναι: γραμμένα εὐανάγνωστα μὲ τὸ χέρι τοῦ Παππά, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὸ γραφικὸ χαρακτήρα καὶ ἀπὸ τὴν εὐδιάκριτη μονογραφίη του. Ἀπ' αὐτὰ τὸ ἓνα ἀναφέρεται στὴν ἴδρυση τῆς «Ἀδελφότητος τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν» καὶ τὸ ἄλλο μὲ τὴν ἐπικεφαλίδα «Ἐγκόλπιον χριστιανικὸν» στὸ ἠθικὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Στὴν τέταρτη σελίδα καὶ τῶν δυὸ ἐγγράφων ἀναγράφεται μὲ τὸ κρυπτογραφικὸ ἀλφάβητο τῶν Φιλικῶν τὸ ὄνομα τεπώνυμο καὶ ἡ διεύθυνση τοῦ παραλήπτη: Β8 38η773 *Ἐλεῖβλ3 ω1 Α63ο73α* (=Το Ἰωάννι Κακουλίδι εκ Σμῆρνισ). Τὰ ἔγγραφα τὰ παραθέτω παρακάτω μὲ τὴν ὀρθογραφίαν τους:

1

Ἔφ. 0,124, πλ. 0,20 ἐπάνω σὲ δίφυλλο χαρτί, ποὺ διπλώνεται κάθετα. Τὸ κείμενον πιάνει τὸ περισσότερον μέρος τῆς πρώτης σελίδας.

» ἡ Ἀδελφότης συνίσταται ἀπὸ καθ' αὐτὸ φιλοπάτριδας ὁμογενεῖς καὶ ὁμοπίστους Ἀδελφοὺς καὶ ὀνομάζεται Ἀδελφότης τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν.

» Ὁ σκοπὸς τῆς Ἀδελφότητος εἶναι ἡ Βελτίωσις τοῦ ἔθνους μὲ οἰονόηποτε ἔντιμον καὶ ἀσφαλῆ μέσον.

» Ὁ ὑποσχεθεὶς καὶ συγκαιροῦθημιμένος Ἀδελφὸς ὀνομάζεται σύμβουλος καὶ συνεργὸς τῶν ἀληθῶν συμφερόντων.

Ἐν Βαρσοβία τῇ 27: αὐγούστιον 1820

A. H... as

2

Ἔφ. 0,203, πλ. 0,215, ἐπάνω σὲ δίφυλλο χαρτί, ποὺ διπλώνεται στὴν ἀρχὴ ὀριζόντια καὶ κατόπιν κάθετα. Τὸ κείμενον πιάνει τὴν πρώτην σελίδα καὶ τὴν μεσὴν τῆς δευτέρας.

Ἐγκόλπιον Χριστιανικὸν

» Ὅστις τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ἐπιθυμεῖ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς του, ἀνάγκη νὰ εἶναι πιστὸς εἰς τὴν ἀγίαν καὶ ἱερὰν ἡμῶν Ἐκκλησίαν—νὰ ὑποτάσσῃται χωρὶς δισταγμοῦ εἰς ὅλους τοὺς κανόνας τῶν ἀγίων αποστόλων καὶ λοιπὰ ἔθνημα τῆς Ἐκκλησίας—νὰ συγχάζη εἰς τὰς ἀγίας καὶ ἱερὰς ἀκολουθίας—νὰ ἐπιζητῇ ἐνθέρμως τὰς εὐχὰς καὶ ἐδολογίας τῶν ἱερέων καὶ τὴν χάριν ἀπάντων τῶν ἀγίων—νὰ ἐξομολογήται συνεχῶς μὲ ὄλην τὴν ἐνδεχομένην ἀκριβείαν καὶ καθαρότητα—νὰ μετα-

ἰσχυρῶν μυστηρίων μετὰ φόβου καὶ τρόμου καὶ χριστιανικῆς εὐλαβείας— γὰ φοβῆται τοὺς ἀφωρισμοὺς καὶ κατάρας τοῦ σεβασμίου ἱερατικοῦ τάγματος— γὰ προσέχη ἀκριβῶς ἵνα μὴ ὑποπέσῃ εἰς ἐκκλησιαστικὸν δεσμὸν— γὰ εἶναι ὀρθόδοξος χριστιανὸς καθὼς μὲ τὸν λόγον, οὕτω καὶ μὲ τὰς πράξεις.

» Ἐκ τούτων ἔπεται ὅτι ἂν τινος τῶν συναδελφῶν χριστιανῶν παρεκτραπῆ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, μὴ φυλάττων ἀκριβῶς ὅσα ἡ καθολικῆ καὶ ὀρθόδοξος ἡμῶν ἐκκλησίαι ἐθέσπισεν, ὁ τοιοῦτος γινόμενος ἐπικατάρατος παρὰ πάντων τῶν συναδελφῶν χριστιανῶν, δὲν θέλει ἀξιωθῆ ποτὲ συγχωρήσεως καὶ ἰλασμοῦ, ἢ δὲ μερὶς αὐτοῦ θέλει εἶναι μετὰ τοῦ προδότου Ἰουδα.

» εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἀναγιγνώσκομεν, ὅτι εἶναι ἀνάγκη εἰς ὀρθόδοξους χριστιανὸς γὰ διαφέρωνται πρὸς ἀλλήλους, δυσωρεστούμενοι καὶ καταφερόμενοι ὁ εἰς κατὰ τοῦ εἴθρου, καὶ μὴ ἐνθυμούμενοι ἕκαστος τὰς μεθ' ὅρκου ἐποσχέσεις, τὰς ὁποῖας αὐτοθελήτως ὡμολόγησεν Ἐντῶ καιρῷ τοῦ βαπτίσματος, εἰδὲ ποτὲ παρεμπόδη διαγορῶ περιπεπλεγμένῃ Ἐκ περιστάσεων καὶ ἀσύμφωνος μὲ τοὺς ἐμπορικοὺς νόμους, ἐνθα ζητεῖται καὶ ἄλλων γρωμῇ τὴν σαφήνειαν τῆς ζητουμένης ἀληθείας, οἱ κατὰ τόπους ἐπίτροποι τῆς Ἐκκλησίας χρεωστοῦσι, γὰ θεωροῦσι τὰ τοιαυτὰ μὴ ἀδελφικῆν εἰλικρίνειαν—οἱ δὲ διαφερόμενοι συναδελφοὶ χριστιανοί, Ἐνθυμούμενοι τὰ καθήκοντα, ἀνάγκη γὰ ἐπακούουσιν εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἀναντιῶδίτως, δεικνύοντες τελείαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ἀδελφικὴν αὐτῶν ἀπόφασιν χωρὶς ποτὲ γὰ γένη ἔρευνα διὰ τί; καὶ πῶς; καθ' ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν τοιοῦτων ἀναφέρεται πρὸς τὸν Ἀεσπότην καὶ λοιποὺς διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἔχουσι ταύτην τὴν ἐπιστασίαν ἐξ ἐπιταγῆς διορισθέντες παρὰ πάντων τῶν μελῶν τοῦ ἐμπορικοῦ οὐσιώματος τῶν ὁμοπίστων συναδελφῶν.

» εἰ δὲ τυχὸν ἀποθάνῃ συναδελφὸς χωρὶς ἐγγράφου διαθήκης ἢ ἄλλης διαταγῆς, οἱ κατὰ τόπους ἐπίτροποι ἀνάγκη γὰ ἀναδεχθῶσι τὸ βῆρος τῆς ἐλλείψεως ταύτης, καθιστῶντες ἐκ τῶν συναδελφῶν δύο ἐπιτρόπους, ὧν ἡ πρώτη φροντὶς θέλει εἶναι πρὸς ἀσφάλειαν τῆς αὐτοῦ περιουσίας καὶ καλῆς ἀνατροφῆς τῶν ὄρφανῶν, καὶ ἔπομένως ὅλης ἀπλῶς τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας τῶν χηρῶν καὶ ὄρφανῶν, πρὸς τιμὴν καὶ δόξαν τῆς ἐλληνικῆς χριστιανικῆς φιλαδελφίας.

Ἐν Βαρσαβίᾳ. τῇ 27 Ἀγούστου, 1820

A. H...ας

Ἄπειρος ἡμεῖς τὸ «χριστιανικὸν ἐγκόλπιον» ἢ Φιλικὴ Ἐταιρεία ἔδωκε ὁδηγίαν στοὺς ἑπαρχοὺς τῆς, νομίζω ἔτι δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία. Σὲ ποῖ ἔμω; βελύτερο σκοπὸ ἀπέδλεπαν οἱ χριστιανικὸς αὐτὸς νοθε-

οίες: Έπειδή πλησίαζε ή μεγάλη ώρα της δοκιμασίας και ήταν απαραίτητη ή σύμπτωση όλων των Έλλήνων, ή Έταιρεία προσπαθούσε, επιδρώντας στο ευαίσθητο και βαθύ θρησκευτικό τους συναίσθημα, να τους κρατήσει μακριά από διενέξεις και διαφορές, που μπορούσαν να φέρουν εμπόδια στο έργο της ή να προδώσουν το μυστικό της. Είναι άλλωστε γνωστή ή τάση και ή επιτυχία των αποστόλων της Έταιρείας να συμφιλιώσουν τις οικογένειες εκείνες ή τὰ άτομα, που χωρίζονταν με βαθιά μίσση¹. Είναι λοιπόν πολύ πιθανόν ότι και σε άλλους επίσημους φιλικούς ή στις κατά τόπους Έφορείες στάλθηκαν αντίγραφα των οδηγίων αυτών ή παρόμοιες γραπτές ή προφορικές εντολές.

Είναι άγνωστο πού βρέθηκε ο Κακουλίδης με την έκρηξη της ελληνικής επανάστασης. Πάντως στις 20 Μαρτίου 1822 βρίσκεται στην Όδησσό. Δεν ξέρουμε όμως αν είχε πάρει μέρος στα γεγονότα της Μολδοβλαχίας. Πάντως ας σημειωθεί ότι ανάμεσα στα έγγραφα του βρίσκεται ένα από τὰ αντίγραφα της γνωστής με την επιγραφή «Μάχου υπέρ Πίστewς και Πατρίδος!» προκήρυξης του Άλέξ. Ύψηλάντη (24 Φεβρ. 1821)². Ίσως άμέσως κατόπιν έφυγε ο Κακουλίδης για τὸ Λονδίνο, απ' όπου οι Χιῶτες έμποροι, ιδίως ο Άλέξ. Κοντόσταυλος και ο Φραγκιάδης, με έφημερίδες και φυλλάδια διαφώτιζαν την άγγλική και αμερικανική κοινή γνώμη για την ελληνική υπόθεση³. Σ' αυτή την κίνηση δεν θά έμεινε άμέτοχος ο Κακουλίδης. Στο αρχείο του σώζεται παρόμοιο, άνώνομο και άχρονολόγητο, δεκαεξασέλιδο φυλλάδιο, διαστάσεων 0,155X0,095, που είναι σπάνιο, γιατί αντίτυπό του δεν υπάρχει ούτε στην Έθνική Βιβλιοθήκη ούτε και στη Γεννάδειο, την τόσο πλούσια σε τέτοιου είδους φυλλάδια της εποχής εκείνης⁴. Τὸ φυλλάδιο έχει εκδοθῆ μετά τὰ μέσα τοῦ 1822, γιατί τονίζει τις σφαγές της Χίου, πράγμα που μπορεί να θεωρηθῆ ἴσως ὡς ένδειξη ότι τὸ φυλλάδιο γράφτηκε από τους γνωστούς Χιῶτες έμπόρους. Στην πρώτη σελίδα βρίσκεται ο τίτλος του: «An Address from a Greek Gentleman to the People of England» και στη δεύτερη τὰ ἐξῆς ἀποφθέγματα:

¹ Πρβλ. Φ. Χρισσανθοπούλου ή Φωιάκου, 'Απομνημονεύματα περί της Έλληνικής Έπανάστασης, Άθήναι 1899, τόμ. 1 σ. ια'.

² Βλ. τὸ κείμενο της προκήρυξης στοῦ Φιλῆμορος, Έλλην. Έπανάστασις 2 σ. 79-81.

³ Αὔτθ: σ. 96.

⁴ Ίδιωτική ανακοίνωση της Δας Ειρήνης Δημητράκοπούλου.

Ἐπόλοιτο πρῶτος αὐτὸς
 Ὁ τὸν ἄργυρον φιλήσας.
 Διὰ τοῦτον οὐκ ἀδελφὸς
 Διὰ τοῦτον οὐ τοκῆς.
 Πόλεμοι, φρόνοι δι' αὐτόν.

Homines ad deos nulla re propius accedunt quam salutem hominibus dando· καὶ ἡ μετάφρασή του στὰ ἀγγλικά: *Men resemble the Gods in nothing so much as in doing good to their fellow-creatures.*

Κάτω κάτω δηλώνεται τὸ τυπογραφεῖο καὶ ὁ τόπος, ὅπου τυπώθηκε τὸ φυλλάδιο: *Bauck's and Co. Manchester.*

Τὸ κείμενο, μὲ τὴν ἐπιγραφή «*To the People of England*», ἀρχίζει ἀπὸ τὴ δεύτερη σελίδα μὲ τὶς λέξεις: *The Greek Nation no longer able to endure the horrible weight of...* καὶ τελειώνει στὸ μέσο τῆς δέκατης τέταρτης μὲ τὶς λέξεις: *to remain indifferent and careless Spectators of the horrors which Christians are suffering.*

Μετὰ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Καποδίστρια βρισκόμε τὸν Ἰωάν. Κακουλίδη στὴν Ἑλλάδα. Στις 3 Ἀπριλίου 1828 μὲ τὴν ὑπ' ἀρ. 178 διαταγὴ τοῦ Βαυαροῦ συνταγματάρχη von Heideck, «πρώτου φρουράρχου τῶν φρουριῶν καὶ τῆς πόλεως τοῦ Ναυπλίου», διορίζεται «συνακτῆς τῶν τελωνειακῶν δικαιωμάτων τῶν Σκάλων Κρασιδοῦ καὶ Ἐρμιόνης» μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐκτελεῖ «συγχρόνως καὶ τὰ χρέη τοῦ λιμενάρχου προσωρινῶς κρατῶν ἰδιαιτέραν σημείωσιν», ἀλλὰ δὲν ἀποδέχεται τὴ θέσιν αὐτή. Τέλος στις 2 Μαΐου 1832 μὲ τὸ ὑπ' ἀρ. 145 διάταγμα τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος διορίζεται ἀστυνόμος στὴν Αἴγινα. Ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας Α. Χρηστίδης κοινοποιώντας τὴν ἴδια ἡμέρα τὸν διορισμὸ του μὲ τὸ ὑπ' ἀρ. 329 ἔγγραφο τῆς Γραμματείας τοῦ δίδει—ἀνάμεσα σὲ ἄλλες—καὶ τὶς ἐξῆς ὁδηγίες: «Ἰδιαιτέρα θέλει εἶσθαι ἡ προσοχὴ σου εἰς τὸ νὰ φέρεσαι εἰς τὰς μετὰ τῶν πολιτῶν σχέσεις σου μὲ ἀμεροληψίαν, γλυκύτητα καὶ ἀκρίθειαν. Ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία τοῦ πολίτου καὶ ἡ ἐλευθέρως ἀσκησις τοῦ ἐπιτηδεύματος ἐκάστου εἶναι δίκαια, τὰ ὅποια καθ' ὅλας τὰς περιστάσεις ὀφείλεις νὰ σέβασαι· μόνη ἡ ἀνεπίληπτος διαγωγὴ σου θέλει σὲ χορηγήσει δικαιώματα εἰς τὴν ὑπόληψιν τῆς Σεβ. Κυβερνήσεως».

Στὴ νέα θέσιν του ἔμεινε ὁ Κακουλίδης ὡς τις ἀρχῆς Ἰουλίου 1832, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἔγγραφο ἐγκριτῶν πολιτῶν τῆς Αἴγινας, ποὺ πιστοποιοῦν τὴν ἐντιμὴ καὶ ἀμερόληπτη πολιτεία του.